

DOI: 10.21005/pif.2019.38.B-05

CONSERVATION DELEMMAS – THE FATE OF THE TIMBER ORTHODOX CHURCH IN MIĘKISZ STARY

KONSERWATORSKIE DYLEMATY – LOSY DREWNIANEJ CERKWI W MIĘKISZU STARYM

Jan Kurek

Dr hab. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-0853-5312

Krakowska Akademia im. A.F. Modrzewskiego
Wydział Architektury

ABSTRACT

Attempts to describe the fate of timber Orthodox churches in the region of the former Galicia (primarily Greek Orthodox ones) have been made for over 100 years. They were not aided in the least by the geopolitical and cultural changes that happened in this part of Europe, as well as the permanent loss of research subject matter. Already in 1989, the technical condition of the church in Miękiż Stary was bad and for the next 30 years it deteriorated significantly. The conservation project currently under preparation envisages strengthening its structure, securing polychromes and recreating the original historical environment of the church.

Key words: conservation, Miękiż Stary, orthodox church, wood.

STRESZCZENIE

Próby opisanía losów drewnianych cerkwi na terenie dawnej Galicji (w przeważającej liczbie greckokatolickich) podejmowane są od ponad 100 lat. Nie sprzyjały im przemiany geopolityczne i kulturowe w tej części Europy, a także permanentny ubytek materii badawczej. Już w 1989 roku stan techniczny cerkwi był zły i przez kolejne 30 lat znacznie się pogorszył. Opracowany obecnie projekt konserwatorski przewiduje wzmocnienie jej struktury, zabezpieczenie polichromii oraz odtworzenie pierwotnego historycznego otoczenia cerkwi.

Słowa kluczowe: cerkiew, drewno, konserwacja, Miękiż Stary.

1. INTRODUCTION—THE ATMOSPHERE OF THE PERIOD

Attempts to describe the fate of timber Orthodox churches in the region of the former Galicia (primarily Greek Orthodox ones) have been made for over 100 years. They were not aided in the least by the geopolitical and cultural changes that happened in this part of Europe, as well as the permanent loss of research subject matter. Its causes have included, among others, wartime destruction, accidental or intentional fires, demolitions—sometimes combined with the relocation of a structure or a part thereof to a different site (translocation).

As Ryszard Brykowski observed: Poland and Ruthenia... are two separate worlds—the West and the East, two separate cultures [1, p. 11]. The Second World War did not only leave a tragic mark not only on the societies and nations of Europe, Asia, Africa and America. It also decimated thousands of heritage sites—including particularly valuable specimens of timber architecture. Flames ignited by Nazi German occupants often consumed entire villages, while Jewish timber synagogues, unique in their architecture, were damaged in an intentional and planned manner—the same manner in which the Judaist faithful were being exterminated. Similarly, the eruption of Ukrainian nationalism focused not only on the Polish population, but also on destroying its (primarily wooden) dwellings, in order for areas left by the UPA¹ not to be resettled by new Polish settlers. For instance, in Radruż², in which only 20 of 400 houses remained after fire had been set to it in 1944, while the remaining Ruthenians-Ukrainians were displaced during Operation Vistula in 1947. The matter was similar in many other localities of South-East Poland's borderland.

Fig. 1. Examples of Orthodox churches in Poland abandoned and ruined after the Second World War: a) Ujkowice, b) Cewków, c) Królik Wołoski, d) Kotów. Source: photo. author

Ryc. 1. Przykłady cerkwi w Polsce opuszczonych i zrujnowanych po II wojnie światowej: a) Ujkowice, b) Cewków, c) Królik Wołoski, d) Kotów. Źródło: fot. autor

¹ Ukrainian Insurgent Army, *Ukrayins'ka Povstans'ka Armiya*.

² Currently a village located in the Subcarpathian Voivodship, Lubaczów County, municipality of Horyniec. Two timber Orthodox churches have survived in it—one from 1583 and one from 1931.

After the Second World War Orthodox churches—both timber and masonry ones—became abandoned. They were converted into storage buildings of PGR-type³ state farms—e.g. housing artificial fertiliser, or were simply burned down, while those that remained, without their former caretakers and users, quickly deteriorated on their own. Their interior fittings—left by the displaced—were also either destroyed or stolen. The year 1947 brought extensive losses to the Greek Catholic community in Poland. The faithful of the Orthodox Church, against their wills, found themselves in areas in which the Eastern Church had never functioned before [8, p. 85-86]. Followers of the eastern rite were resettled to the so-called Reclaimed Lands, to the Olsztyn, Szczecin, Wrocław, Poznań, Gdańsk and Białystok voivodships—with those who were being resettled being spread over a considerable area⁴. The population of the areas near the border was also being resettled in the East—in the Ukrainian Soviet Socialist Republic, which was the descendant of the Soviet Ukraine of 1919. For decades the followers of the eastern rite had limited access to religious services in Poland. It was only towards the end of the 1980's, when the Przemyśl and Warsaw diocese of the Ukrainian Greek Catholic Church was established (elevated by John Paul II to the rank of a metropolis in 1996), that an intensive development of this Church took place in the 1990's.

Fig. 2. Płonna, ruins of the church, which was inventoried in 2009 by students of the Cracow University of Technology under the direction of the author. /Photo. author/

Ryc. 2. Płonna, ruiny cerkwi inwentaryzowanej w 2009 r. przez Studentów Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem autora. /fot. autor/

³ PGR – Państwowe Gospodarstwa Rolne – State Agricultural Farm—equivalent of Soviet collective farms—kolkhozy.

⁴ Ukrainians were settled in rural areas, at least 100 km from the border and sea coast, as well as at least 30 km from a Voivodship city. A maximum of three Ukrainian families could reside in a single village and could not be each other's neighbours. From: [8]. op. cit. p. 86.

Ignoring the national animosity and the difficult, still-recent memory of the Volhynian Massacre, thanks to the passion and effort of a group of arts historians, voivodship historical monuments conservators, architects and successive groups of students who participated in field studies and the documenting of heritage sites—historical structures, the most valuable buildings (Orthodox churches and bell towers) were initially renovated or secured in the 1960's. Some were translocated to newly established regional open-air folk architecture museums. In the investigated region, thanks to the efforts of Aleksander Rybicki⁵, Jerzy Tur⁶ and Adam Fastnacht⁷, a Folk Architecture Open-air Museum was opened in Sanok in as early as 1958. It was the first Polish open-air architecture museum established after the war, presenting the culture of the Polish-Ukrainian borderland. Rybicki became its first director. Rules for gathering exhibits were formulated under his direction, a statute was written and conservation work was initiated. One of the first structures relocated to Sanok's open-air museum included the Orthodox church complex from Rosolin (a Boiko orthodox church from 1750, a bell tower from 1751, an ossuary from the eighteenth century and a number of tombstones). 1968 featured the relocation of a Boiko church from Grażiowa (from 1731), and later, in 2001, an Orthodox church from Ropki (near Gorlice) from 1801 was reconstructed there from elements that had been stockpiled at the site since 1978. Many of the theoretical principles introduced by Aleksander Rybicki constituted a basis for the establishment of open-air museums in other regions of Poland [2]. Precious movable monuments that were located in many abandoned Orthodox churches were relocated to museum storage facilities—including the museums in Łańcut and Sanok.

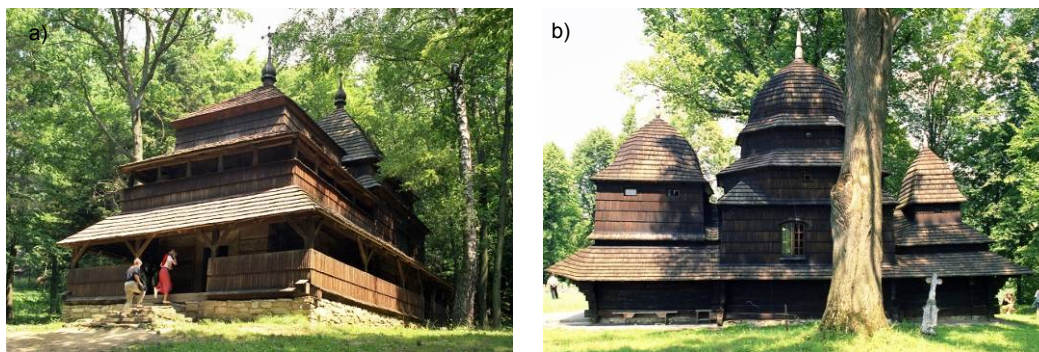

Fig. 3. Orthodox churches renovated after the Second World War: a) Grażiowa (moved to the open-air ethnographic museum in Sanok), b) Równia. Source: photo by author

Ryc. 3. Cerkwie wyremontowane po II wojnie światowej: a) Grażiowa (przeniesiona do skansenu w Sanoku), b) Równia. Źródło: fot. autora

⁵ A. Rybicki (1904-1983) –museologist and monument caretaker—he was a Home Army courier (he travelled between Sanok and Budapest 30 times). Arrested two years after the war by the NKVD in Budapest. After his release, he returned to Poland and made efforts to save the historical monuments of the region. He was from Hołczków in the region of Sanok, he studied medicine in Lviv (he did not graduate), as well as ethnography, arts history and museology. In 1934 he moved to Sanok, where he co-created the Museum of the Land of Sanok (at the Royal Castle), and where he later worked as a custodian. He was a subordinate of major Henryk "Hubal" Dobrzański during the September Campaign—from: [7].

⁶ J. Tur (1933-2019) – historical monuments conservator, arts historian, specialist on timber Orthodox church architecture and defensive architecture, former Voivodship Conservator of Historical Monuments and director of the Regional Centre for the Documenting of Historical Monuments in Rzeszów – from: [10].

⁷ A. Fastnacht (1913-1987) – Polish historian, scholar of the history of Sanok and the Land of Sanok, custodian of the Ossolineum – from: [11].

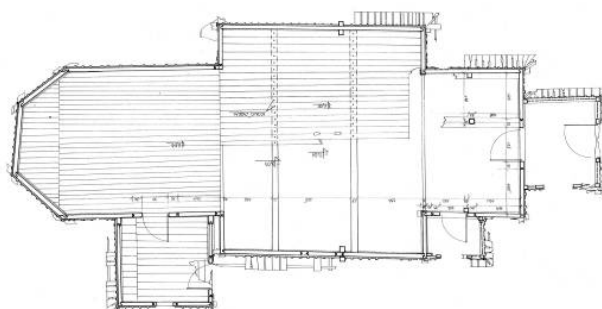
2. WHY MIĘKISZ STARY

The author has been focused on the subject matter of timber architecture and construction since 1980⁸, which is why it was natural for him to become interested in the problem of the need to document other timber buildings that have survived in Poland. The author was encouraged to engage in the work of documenting still-existing historical timber Orthodox churches already in 1989 by Jarosław Giemza—then a recent Arts History graduate of the Catholic University of Lublin, who proposed a building survey of the abandoned and deteriorating Orthodox church in Mięksiz Stary near Radymno. The task was (despite initial difficulties with obtaining accommodations) performed successfully, with the help of a group of students of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology, under the factual supervision of the author, with the survey documentation prepared at the time being set as a model example for successive generations of documentalists.

The building survey of the Orthodox church in Mięksiz Stary and the stay in the area of what was then the Przemyśl voivodship became an opportunity for acquainting oneself with other historical Orthodox buildings—both timber and masonry ones. The author participates in the documenting and popularisation of knowledge about timber architecture, without constraining himself to Orthodox church architecture, to this day. Furthermore, the studies of timber architecture performed by the author have been expanded to cover the area of Western Ukraine, Northern Russia, Scandinavia (religious architecture) and Western and Central European countries. The results of the author's field studies, drawing and photographic documentation and analyses were two original monographs: about the timber Orthodox churches of the Eastern Church in the Przemyśl voivodship (1997) [5], as well as about the timber Orthodox bell towers of the Land of Przemyśl (2013) [4]. Of note is the fact that most serious scholars of timber architecture, such as Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, Jerzy Tur, Jan Tajchman, Jarosław Giemza, August Bocheński, Romana Cielątkowska⁹, Dominik Mączyński, Vasyl Svobodian and Yuri Krivoruchko from Ukraine or Angus Fowler from Germany and Håkon Christie from Norway, in addition to Bronisław and Bogusław Buliński—specialists who have conducted renovation and conservation work on timber structures for over half a century¹⁰—have expressed acknowledgement of the author's body of academic work.

Fig. 4a. Orthodox church in Mięksiz Stary, Laszki commune - inventory drawings made by architecture students of the Cracow University of Technology under the direction of the author: rzut parteru /author - J.Sowa/

Ryc. 4a. Cerkiew w Mięksiz Starym, gm. Laszki – rysunki inwentaryzacyjne wykonane przez studentów architektury Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem autora: rzut parteru /J.Sowa/.

⁸ In 1986 he defended his doctoral dissertation entitled: *Drewno i drewnopochodne w systemach budownictwa jednorodzinnego w Polsce* – supervisor: prof. dr hab. arch. Elżbieta Dąmbska-Śmiałowska – dissertation, Politechnika Krakowska, Bibl. Gł. PK, 1986.

⁹ Prof. Cielątkowska (1959-2016) was an architect and was significantly engaged in the saving of timber religious architecture monuments—i.a. she contributed to the conservation and relocation of the church from Jazłowczyk to the open-air museum in Lviv, the conservation of the church in Rozłuc and to the relocation of the remains of the Orthodox church from Kupna to Godków and its reconstruction.

¹⁰ B. and B. Buliński (a father and a son) represent the Jarosław-based company ARKADY, which performs, among other things, reconstructions, transplantations and conservation of timber historical buildings. From: [12].

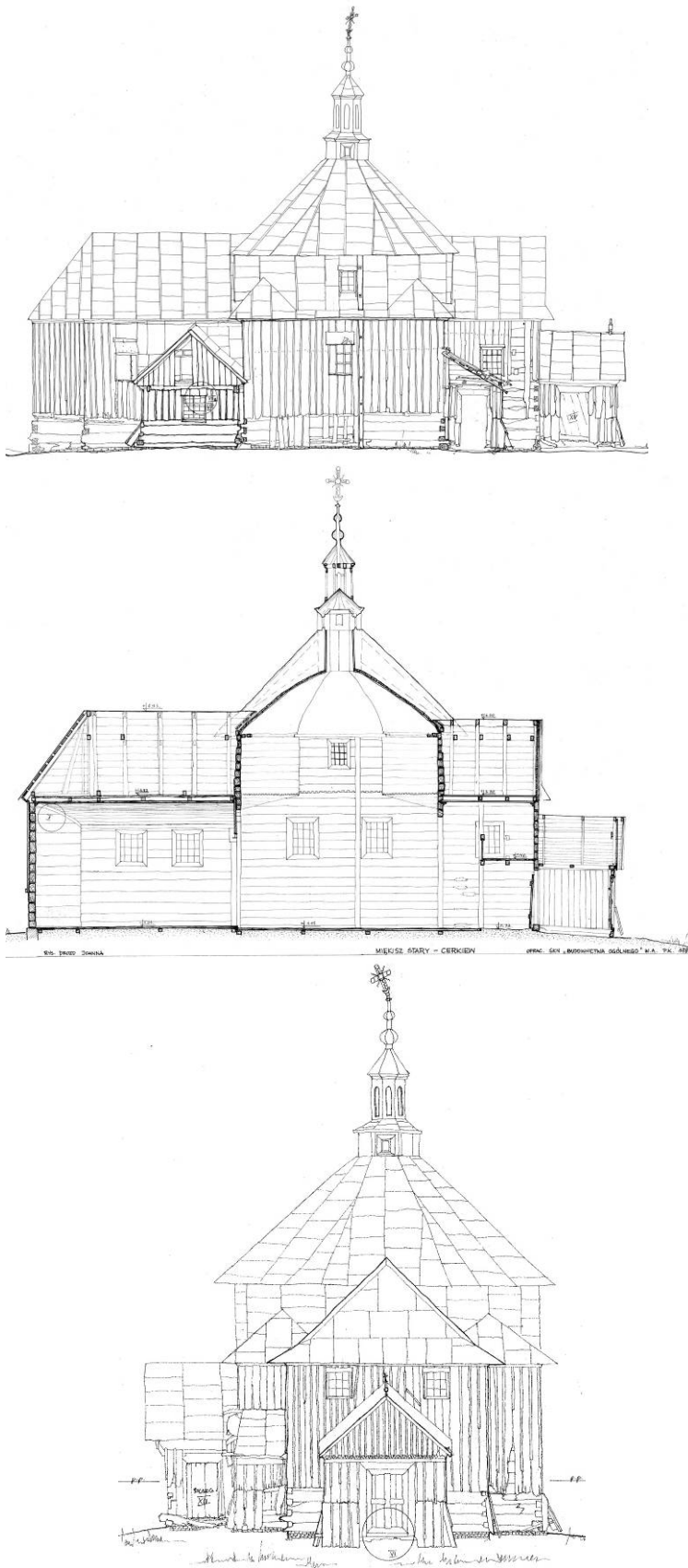

Fig. 4b. Orthodox church in Mięksisz Stary, Laszki commune - inventory drawings made by architecture students of the Cracow University of Technology under the direction of the author: north elevation Source: il. – J.Sikora / przekrój podłużny, elewacja zachodnia – J.Drozd

Ryc. 4b. Cerkiew w Mięksiszu Starym, gm. Laszki – rysunki inwentaryzacyjne wykonane przez studentów architektury Politechniki Krakowskiej pod kierunkiem autora: elewacja północna. Źródło: rys. J. Sikora / przekrój podłużny, elewacja zachodnia – J.Drozd

Fig. 5. Mięgisz Stary, progressive degradation of the church's construction structure: state in 1989 (left) and existing state in 2015. Source: photo by author

Ryc. 5. Mięgisz Stary, postępująca degradacja struktury budowlanej cerkwi: stan w 1989 r. (po lewej) i w 2015 r. Źródło: fot. autora

3. PRIMARY CONSERVATION PROBLEMS

The Orthodox church in Mięgisz Stary was built probably around 1801, at the site of an earlier Orthodox church, described in an inspection report as an "Orthodox church prone to collapse...". The structure's technical condition was considered poor in 1989 —there were leaks in its steel sheet roof cladding, which was damaged by gunfire during the First World War, and which caused considerable local damage to the timber structure of the ceiling and the walls, the foundations and some of the corners of the walls lost their initial form and stability, some of the boarding of the walls, along with a small roof protecting the bottom part of the walls from rainfall, sustained damage. The polychromes on the walls and dome in the interior were also significantly damaged. The structure's technical condition deteriorated even further in the years that followed.

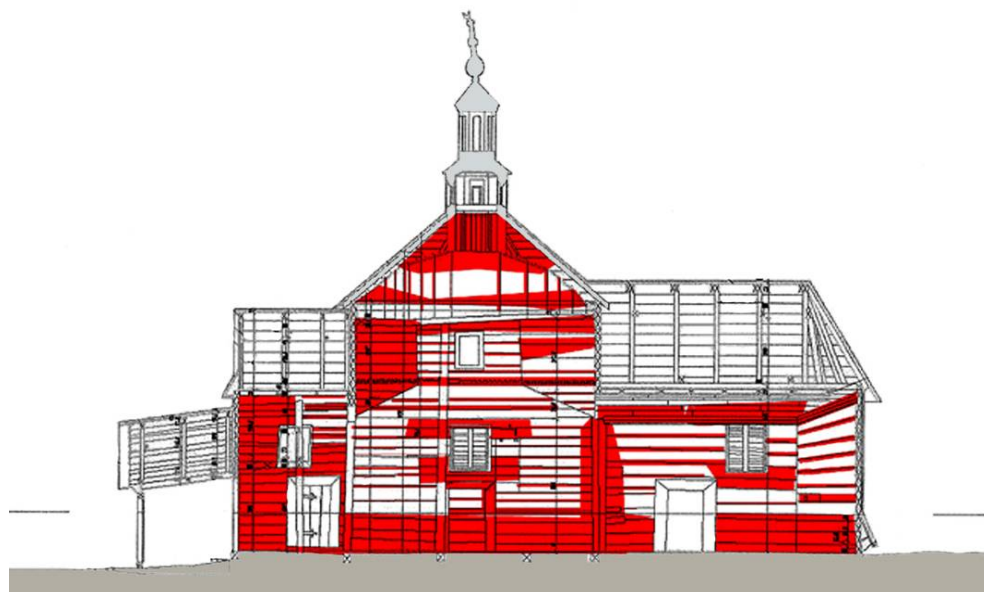

Fig. 6. Condition of the construction elements of the church in Mięgisz Stary - the state of 2006, red color indicates elements of advanced degradation. Source: author's development based on T. Tomaszek, drawing 4. [9]

Ryc. 6. Stan zachowania elementów konstrukcyjnych cerkwi w Mięgiszu Starym – stan na 2006 r., kolorem czerwonym oznaczono elementy o zaawansowanej degradacji. Źródło: opracowanie autora na podstawie T. Tomaszek ryc. 4. [9]

Due to the considerable damage to the building's structure and the poor sampling of study material, the study performed in 2006¹¹ did not provide a conclusive answer about its age. One problem that contributed to this is the fact that the Orthodox church had been remodelled and renovated numerous times, which made dating and conclusively reading through its structural layers quite difficult. At the same time, as a part of that project, resistographic studies were performed, revealing a significant degree of degradation of the wood tissue of the wall beams. Unfortunately, this study did not result in the preparation of a conservation design – the budget only allowed for the research project...

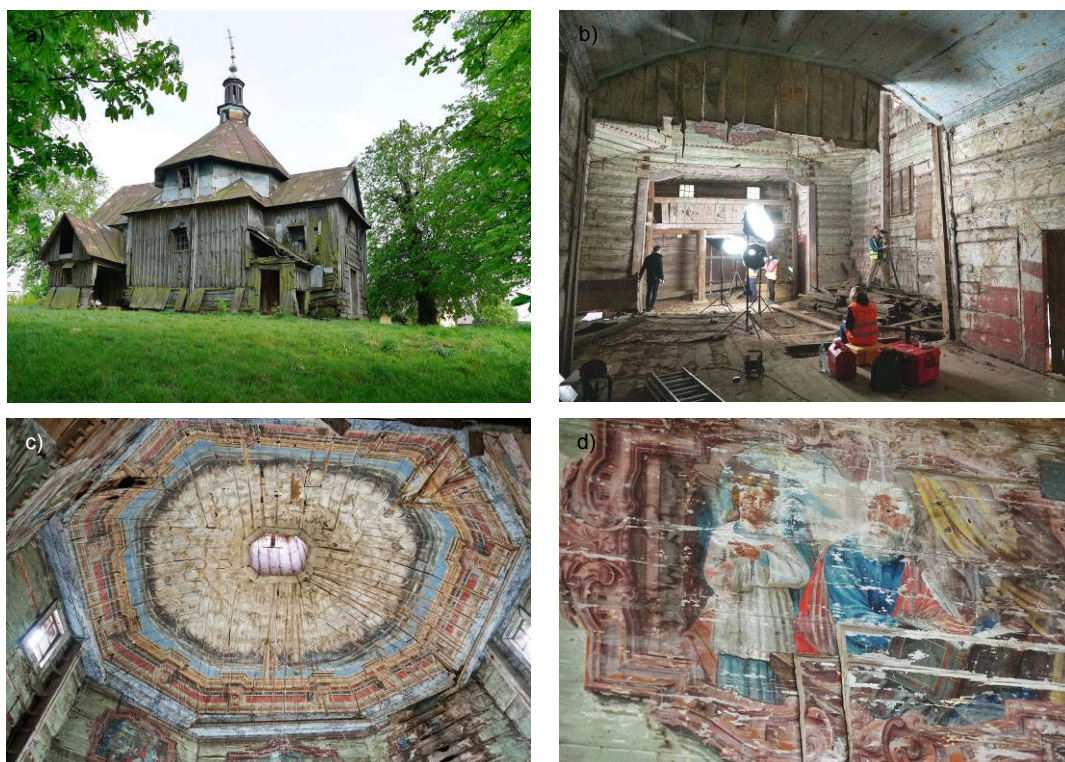

Fig. 7. Mięsz Stary, the condition of the wooden church in 2019: a) view from the north, b) interior during the updating of measurement documentation - view from the presbytery, c) view of the dome above the nave with polychrome, d) Fragment of polychromy on the dome's tambour. Source: photo by author

Ryc. 7. Mięsz Stary, stan zachowania drewnianej cerkwi na rok 2019: a) widok od północy, b) wnętrze w trakcie aktualizacji dokumentacji pomiarowej – widok z prezbiterium, c) widok kopuły nad nawą z polichromią, d) Fragment polichromii na tamburze kopuły. Źródło: fot. autora

And thus the Orthodox church in Mięsz Stary that had been studied and surveyed by the author, despite being acknowledged by conservation authorities as mandating conservation, waited for decisions and funds, unused, for thirty years! A chance for a comprehensive conservation of this temple finally appeared last year. The Carpathian Minorities Association, under the direction of dr Ewa Bryła, took it upon itself to become a sort of "replacement developer" and, with permission from the owner of the Orthodox church, commissioned the preparation of an updated conservation design. The design team¹² includes specialist scholars from the fields of the history of architecture, architectural con-

¹¹ A technical conservation design was prepared in 2006, preceded by appropriate historical and conservation studies—designers: prof. A. Kadłuczka and prof. K. Kuśnierz.

¹² The core of the team is formed by: A. Żygadło, J. Gieźma, E. Kossakowski, T. Ważny, J. Kociuba, B. Mitka as well as the author.

ervation, archaeologists, microbiologists, dendrochronologists, photographers and surveyors. The schedule of comprehensive specialist studies¹³, after the initial backing of the voivodship conservator of historical monuments (including in terms of funding), does not currently enjoy it as much...

4. SUMMARY—CONCLUSIONS

The comprehensive studies of this historical structure that are proposed in the current design should be indisputably and immediately backed by the Minister of Culture and National Heritage, as well as by the Voivodship Conservator of Historical Monuments¹⁴. At present, the matter of preparing a structural opinion determining, among other things, the risk of the occurrence of structural failure within the building—with a particular focus on the dome above the nave and the documenting of internal polychromes and securing them—has become highly urgent. It will probably also prove necessary to design and build an additional internal structure that will support the walls and dome above the nave, as well as cover the parts of the building that are currently exposed to rainfall, while simultaneously providing the appropriate necessary ventilation.

Fig. 8. Miękisz Stary, the condition of the wooden church in 2019: a) a fragment of the presbytery polychrome, b) a fragment of the presbytery polychrome, c) the basement destruction at the north porch, d) the presbytery destruction. Source: photo by author

Ryc. 8. Miękisz Stary, stan zachowania drewnianej cerkwi na rok 2019: a) fragment polichromii prezbiterium, b) fragment polichromii prezbiterium, c) destrukcja przyziemia przy kruchcie od północy, d) destrukcja przyziemia prezbiterium. Źródło: fot. autora

¹³ The following studies are planned: archaeological studies—including ground-penetrating radar scans, architectural studies, structural studies, dendrochronological and material surveys, microbiological studies, historical and artistic studies, as well as photogrammetric studies and surveying (with a 3D model), as well as the photographic documenting of the extant state.

¹⁴ At present this office is in the hands of Madam mgr Barbara Kot.

The final two-stage comprehensive conservation design documentation also includes the reconstruction and decluttering of the original surroundings of the Orthodox church—along with the gate and bell tower that have not survived, but that have been well documented on photographs. This will make it possible to faithfully recreate the original, historical and picturesque image of the entire original religious complex so that it can become an important element of the Timber Architecture Trail, which promotes the cultural and tourist values of the region.

KONSERWATORSKIE DYLEMATY – LOSY DREWNIANEJ CERKWI W MIĘKISZU STARYM

1. WPROWADZENIE – KLIMAT EPOKI

Próby opisanie losów drewnianych cerkwi na terenie dawnej Galicji (w przeważającej liczbie greckokatolickich) podejmowane są od ponad 100 lat. Nie sprzyjały im przemiany geopolityczne i kulturowe w tej części Europy a także permanentny ubytek materii badawczej. Przyczynami były m.in. zniszczenia wojenne, przypadkowe lub celowe pożary, rozbiórki – czasem połączone z przenoszeniem budowli lub jej części na inne miejsce (translokacja).

Jak zauważył Ryszard Brykowski: Polska i Ruś... to dwa odrębne światy – Zachód i Wschód, dwie odrębne kultury [1]. Druga wojna światowa odcisnęła swoje tragiczne piętno nie tylko na społeczeństwach i krajach Europy, Azji, Afryki i Ameryki. Zdziesiątkowała tysiące zabytków – w tym zwłaszcza cenne obiekty architektury drewnianej. Płomienie wzniecane przez niemieckich okupantów trawiły nieraz całe wsie, zaś żydowskie, unikalne w swej architekturze, drewniane synagogi niszczone były rozmyślnie i planowo – tak samo jak planowo eksterminowani byli przedstawiciele wyznania mojżeszowego. Podobnie wybuch nacjonalizmu ukraińskiego skupiał się nie tylko na polskiej ludności, ale jednocześnie niszczone były również jej (głównie drewniane) domostwa, aby opuszczonych przez UPA¹⁵ terenów nie zasiedlili nowi polscy osadnicy. Przykładowo w Radrużu¹⁶, w którym w 1944 r. z 400 domów po ich podpaleniu pozostało 20, a w wyniku akcji „Wisła” w 1947 r. pozostałych jeszcze Rusinów-Ukraińców wysiedlono. Podobnie działo się w wielu innych miejscowościach pogranicza Polski południowo-wschodniej.

Po II wojnie światowej tak cerkwie drewniane jak i murowane zostały opuszczone. Zamieniano je na PGR-owskie¹⁷ magazyny – np. nawozów sztucznych, bądź palono, a pozostałe, pozbawione dawnych gospodarzy i użytkowników, szybko same niszczały. Jednocześnie niszczone lub rozkradano pozostawione przez wysiedlonych wyposażenie ich wnętrz. Rok 1947 przyniósł wspólnocie greckokatolickiej w Polsce ogromne straty. Wierni Cerkwi wbrew swojej woli znaleźli się na terenach, na których nigdy w historii nie funkcjo-

¹⁵ Ukraińska Powstańcza Armia.

¹⁶ Obecnie wieś położona w woj. podkarpackim, pow. lubaczowski, gm. Horyniec. Zachowały się w niej dwie drewniane cerkwie – jedna z 1583 r., druga z 1931 r.

¹⁷ PGR – Państwowe Gospodarstwa Rolne – odpowiednik sowieckich kolektywnych gospodarstw – kolchozów.

nowa! Kościół Wschodni [8]. Wyznawców obrządku wschodniego przesiedlono na *Ziemie Odzyskane* do województw: olsztyńskiego, szczecińskiego, wrocławskiego, poznańskiego, gdańskiego i białostockiego – rozpraszając przesiedlonych na znacznych obszarach¹⁸. Ludność z terenów przygranicznych była również wysiedlana w całości na stronę wschodnią – do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, będącej spadkobierczynią Ukrainy sowieckiej z 1919 r. Przez kilkadziesiąt lat pozostali w Polsce wierni obrządku wschodniego mieli ograniczony dostęp do posługi duszpasterskiej, dopiero koniec lat 80. i erygowanie diecezji przemysko-warszawskiej (podniesionej w 1996 r. przez Jana Pawła II do rangi metropolii) Kościoła Bizantyjsko-Ukraińskiego, spowodowały intensywny rozwój tego Kościoła w latach 90. XX w.

Nie bacząc na narodowościowe animozje i trudną, świeżą jeszcze pamięć Zbrodni Wołyńskiej, dzięki pasji i wysiłkowi grupy historyków sztuki, wojewódzkich konserwatorów zabytków, architektów i kolejnych grup studenckich, uczestniczących w badaniach terenowych i w dokumentowaniu zabytkowych – historycznych obiektów, najcenniejsze budowle (cerkwie i dzwonnice) w latach 60. ubiegłego wieku wstępnie wyremontowano lub zabezpieczono. Niektóre translokowano do nowotworzonych, regionalnych skansenów budownictwa ludowego. W badanym regionie, dzięki staraniom Aleksandra Rybickiego¹⁹, Jerzego Tura²⁰ i Adama Fastnachta²¹ już w 1958 roku utworzono Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Był to pierwszy utworzony po wojnie polski skansen, prezentujący kulturę pogranicza polsko-ukraińskiego. Rybicki został jego pierwszym dyrektorem. Pod jego kierunkiem opracowano zasady gromadzenia eksponatów, stworzono statut i rozpoczęto prace konserwatorskie. Jednym z pierwszych obiektów przeniesionych do sanockiego skansenu były: zespół cerkiewny z Rosolina (cerkiew bojkowska z 1750 r., dzwonnica z 1751 r. kostnica z XVIII w. oraz nagrobki). W 1968 r. przeniesiono tu cerkiew bojkowską z Grąziowej (z 1731 r.), a następnie w 2001 r. zrekonstruowano (ze składowanych tu od 1978 r. elementów) cerkiew z Ropek (k. Gorlic) z 1801. Wiele z wprowadzonych przez Aleksandra Rybickiego teoretycznych zasad stanowiło podstawę do tworzenia skansenów w innych miejscach Polski [2]. Także znajdujące się w wielu opuszczonych cerkwiach cenne zabytki ruchome przenoszono do kilku składnic-magazynów muzealnych – m.in. do muzeów w Łańcucie i w Sanoku.

2. DLACZEGO MIĘKISZ STARY

Autor problematyką budownictwa i architektury drewnianej zajmował się od 1980 roku²², dlatego też naturalnym było jego zainteresowanie się stanem problemem potrzeby dokumentowania innych zachowanych w Polsce budowli drewnianych. Do podjęcia dzieła dokumentowania istniejących jeszcze zabytkowych drewnianych cerkwi zachęcił autora w 1989 roku Jarosław Gienza – wówczas świeżo upieczony absolwent Historii Sztuki KUL, proponując sporządzenie inwentaryzacji architektonicznej pozbawionej opieki

¹⁸ Ukraińców osiedlano na terenach wiejskich, co najmniej 100 km od pasa granicznego i brzegu morskiego i 30 km od miasta wojewódzkiego, w jednej wsi mogły mieszkać najwyżej trzy ukraińskie rodziny nie sąsiadujące ze sobą. Za: [5, s.86], op. cit.

¹⁹ A. Rybicki (1904-1983) – muzealnik i opiekun zabytków – był kurierem Armii Krajowej (30 razy podróżował z Sanoka do Budapesztu). Aresztowany dwa lata po wojnie przez NKWD w Bukareszcie, po wcześniejszym zwolnieniu wrócił do Polski i podjął starania mające za cel ocalenie zabytków regionu. Pochodził z Hołuczkiowa w Ziemi Sanockiej, studiował we Lwowie medycynę (której nie ukończył) oraz etnografię, historię sztuki i muzealnictwo. W 1934 r. przeniósł się do Sanoka, gdzie współtworzył (na Zamku Królewskim) Muzeum Ziemi Sanockiej i gdzie później pracował jako kustosz. W kampanii wrześniowej był podkomendnym mjra Henryka „Hubala” Dobrzańskiego – za: [7].

²⁰ J. Tur (1933-2019) – konserwator zabytków, historyk sztuki, specjalista w dziedzinie drewnianego budownictwa cerkiewnego i architektury obronnej, były wojewódzki konserwator zabytków i dyrektor Regionalnego Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Rzeszowie – za: [9].

²¹ A. Fastnacht (1913-1987) – polski historyk, badacz dziejów Sanoka i ziemi sanockiej, kustosz Ossolineum – za: [11].

²² W 1986 roku obronił pracę doktorską nt.: *Drewno i drewnopochodne w systemach budownictwa jednorodzinnego w Polsce* – promotor prof. dr hab. arch. Elżbieta Dąbaska-Śmiałowska – dysertacja, Politechnika Krakowska, Bibl. Gł. PK, 1986.

i niszczącej cerkwi w Miękiszu Starym koło Radymna. Zadanie to zostało (pomimo początkowych trudności z zakwaterowaniem) wykonane z powodzeniem, z pomocą grupy studentów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, pod merytorycznym kierunkiem autora, a sporządzona wówczas dokumentacja pomiarowa jest stawiana za wzór kolejnym pokoleniom dokumentalistów.

Inwentaryzacja cerkwi w Miękiszu Starym i pobyt na terenie ówczesnego województwa przemyskiego, stały się dobrą okazją do poznania innych zabytkowych budowli cerkiewnych – tak drewnianych jak i murowanych. Autor do dziś aktywnie uczestniczy w dokumentowaniu i popularyzowaniu wiedzy o architekturze drewnianej – nie tylko cerkiewnej. Nadto prowadzone przez autora badania nad architekturą drewnianą rozszerzone zostały na teren Ukrainy Zachodniej, Rosję Północną, Skandynawię (architektura sakralna) i kraje Europy Zachodniej i Środkowej. Plonem badań terenowych, sporządzonych dokumentacji rysunkowych i fotograficznych oraz przeprowadzonych analiz, stały się dwie autorskie monografie: o drewnianych cerkwiach Kościoła Wschodniego w przemyskiem (1997) [5]. oraz o drewnianych dzwonnicach cerkiewnych Ziemi Przemyskiej (2013) [4]. Warto zauważyć, że większość poważnych badaczy architektury drewnianej jak np.: Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, Jerzy Tur, Jan Tajchman, Jarosław Giemza, August Bocheński, Romana Cielątkowska²³, Dominik Mączyński, Wasyl Svobodan i Jurij Kryvoruczko z Ukrainy czy Angus Fowler z Niemiec i Håkon Christie z Norwegii, a także Bronisław i Bogusław Bulińscy – specjaliści prowadzący od ponad półwiecza prace remontowo-konserwatorskie budowli drewnianych²⁴ – z uznaniem wyrażała się o dorobku badawczym autora.

3. PODSTAWOWE PROBLEMY KONSERWATORSKIE

Cerkiew w Miękiszu Starym powstała prawdopodobnie ok. 1801 roku, na miejscu cerkwi wcześniejszej, opisywanej w wizycie lustracyjnej jako „cerkiew do upadku skłonna...”. W 1989 roku stan techniczny obiektu był zły – przecieki w blaszanym pokryciu, ostrzelanym w czasie I wojny światowej spowodowały znaczną miejscową destrukcję drewnianej konstrukcji sklepienia i ścian, podwaliny i część węglów ścian utraciły pierwotną formę i stateczność, część deskowania ścian wraz z przydaszkiem chroniącym przed opadami przyziemną część ścian. Znacznemu uszkodzeniu uległy też polichromie ścian i kopuły wnętrza cerkwi. Przez kolejne lata jej stan techniczny znacznie się jeszcze pogorszył.

Z uwagi na znaczne zniszczenie struktury budowli i nienajlepsze typowanie materiału badawczego, przeprowadzone w 2006 roku badania²⁵ nie dały jednoznacznej odpowiedzi co do jej wieku. Problem jest to, że cerkiew była kilkakrotnie rozbudowywana i remontowana, co utrudnia datowanie i jednoznaczne odczytanie jej strukturalnych nawarstwień. Jednocześnie w ramach tamtego projektu przeprowadzono badania rezystograficzne, ujawniające znaczny stopień degradacji tkanki drzewnej belek ściennych. Niestety ówczesne badanie nie zaowocowały zrealizowaniem projektu konserwatorskiego – środków wystarczyło jedynie na konsumpcję kosztów projektu...

Tak więc badana i inwentaryzowana pod kierunkiem autora cerkiew w Miękiszu Starym, pomimo uznania przez władze konserwatorskie że należy ją objąć opieką konserwator-

²³ Prof. Cielątkowska (1959-2016) była architektem i żywo zaangażowaną w ratowanie drewnianych zabytków architektury sakralnej – m.in. przyczyniła się do konserwacji i przeniesienia kościoła z Jazłowczyka do skansenu we Lwowie, remontu konserwatorskiego kościoła w Rozłuczu oraz do przeniesienia resztek cerkwi z Kupnej do Godkowa i jej rekonstrukcji.

²⁴ Panowie B. i B. Bulińscy (ojciec i syn) reprezentują jarosławską firmę ARKADY, wykonującą m.in.: rekonstrukcje, odbudowy, transplantacje i konserwacje drewnianych obiektów zabytkowych. Za: [12].

²⁵ W 2006 roku opracowano budowlany projekt konserwatorski poprzedzony stosownymi badaniami historyczno-konserwatorskimi – projektanci prof. prof. A. Kadłuczka i K. Kuśnierz. Projekt opracowano w ramach programu Culture 2000, finansowanego przez Unię Europejską i skupiał się przede wszystkim na międzynarodowej metodologii wdrażania baz danych dla projektów restauracyjnych. [...]

ską oraz mimo zainteresowania nią innych badaczy, na konkretne decyzje i środki finansowe czeka nieużytkowana już ww. 30 lat!

W ubiegłym roku pojawiła się wreszcie szansa na kompleksowy remont konserwatorski tej świątyni. Stowarzyszenie Mniejszości Karpackich pod kierunkiem dr Ewy Bryły podjęło się funkcji swoistego „inwestora zastępczego” i za zgodą właściciela cerkwi, zlecając opracowanie uaktualnionego projektu konserwatorskiego. Zespół projektowy²⁶ gromadzi uczonych specjalistów z zakresu: historii architektury, konserwacji zabytków, archeologów, mikrobiologów, dendrochronologów, fotografów i geodetów. Przygotowany harmonogram kompleksowych specjalistycznych badań²⁷, po początkowo deklarowanym wsparciu (także finansowym) ze strony wojewódzkiego konserwatora zabytków, dziś tak silnego poparcia już nie odczuwa...

4. PODSUMOWANIE - WNIOSKI

Proponowane w obecnym projekcie kompleksowe badania tego zabytkowego obiektu powinny bezdyskusyjnie i bezzwłocznie zyskać wsparcie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków²⁸. Obecnie zaś pilne stało się sporządzenie opinii konstrukcyjnej, określającej m.in. stopień ryzyka wystąpienia katastrofy budowlanej obiektu, ze szczególnym uwzględnieniem kopuły nad nawą oraz udokumentowanie wewnętrznych polichromii i ich zabezpieczenie. Zapewne też konieczne będzie zaprojektowanie i wykonanie dodatkowej wewnętrznej struktury wspierającej konstrukcje ścian i kopuły nad nawą oraz osłonięcie części budynku narażonych dziś na działanie wody opadowej, z jednoczesnym zapewnieniem im niezbędnej wentylacji.

Docelowo aktualny dwuetapowy i całościowy projekt konserwatorski przewiduje również odtworzenie i uporządkowanie pierwotnego otoczenia cerkwi – wraz z nieistniejącą bramką i drewnianą dzwonnica, dobrze udokumentowanymi fotograficznie. Pozwoli to wiernie odtworzyć pierwotny, historyczny i malowniczy obraz całego pierwotnego zespołu sakralnego, który mógłby się stać ważnym elementem Szlaku Architektury Drewnianej, promującym wartości kulturowe i krajoznawcze regionu.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Brykowski R., *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*, TONZ, Warszawa 1995, ISBN 83-902793-7-1.
- [2] HISTORIA SANOCKIEGO PARKU ETNOGRAFICZNEGO From: <https://www.polskiegory.pl/skansen-sanok.php>; Accessed – 22.04.2018.
- [3] Kadłuczka A., *Ochrona drewnianej architektury sakralnej w projekcie Unii Europejskiej*, w: *Wiadomości Konserwatorskie* 20/2006, s. 66-68.
- [4] Kurek J., *Drewniane dzwonnice cerkiewne ziemi przemyskiej*, KMB PRESS, Kraków 2013, ISBN 978-83-935708-0-5.

²⁶ Trzon zespołu stanowią: A. Żygadło, J. Gieźma, E. Kossakowski, T. Ważny, J. Kociuba, B. Mitka oraz autor.

²⁷ Planowane są badania: archeologiczne – w tym także georadarem, architektoniczne, konstrukcyjne i strukturalne, dendrochronologiczne i materiałoznawcze, mikrobiologiczne, historyczno-artystyczne oraz fotogrametryczne, geodezyjne (wraz z modelem 3D) i fotograficzne dokumentowanie stanu obecnego.

²⁸ Dziś obowiązki te pełni p. mgr Barbara Kot.

- [5] Kurek J., *Sacrum i mentalność w kształtowaniu świątyni Kościoła Wschodniego na przykładzie drewnianych cerkwi województwa przemyskiego*, Monografia 217, Politechnika Krakowska, Kraków 1997, PL ISSN 0860-097X.
- [6] Kurek J., *Wooden orthodox church architecture in a country landscape after world war II - in the area of the former Eastern Galicia*, WMCAUS, Prague 2018.
- [7] Rybicki A. <http://piotrowscy-ze-strachociny.pl/sanoczanie/persons/ryba.html>; Accessed – 22.04.2018.
- [8] Skalik A., *Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej – zmiany w strukturze i przestrzeni geograficznej*, w: *Peregrinus Cracoviensis*, z. 12, 2001, s. 85, 86.
- [9] Tomaszek T., *Zastosowanie badań rezystograficznych do analizy zakresu degradacji tkanki drzewnej w przekrojach polichromowanych elementów zrębu ścian drewnianej budowli zabytkowej w celu optymalizacji obszaru transferu polichromii (na przykładzie cerkwi w Miększku Starym)*, w: *Wiadomości Konserwatorskie* 42/2015, s. 80-90.
- [10] Tur J. https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Tur; Accessed – 22.04.2018.
- [11] Wikipedia Fastnacht https://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Fastnacht; Accessed – 22.04.2018.
- [12] Zakres prac <http://www.zbkarkady.pl/>

AUTHOR'S NOTE

The author is interested in historical and contemporary wooden and brick architecture. It also publishes analyzes and opinions on the quality of forms in contemporary architecture. He was the editor-in-chief of the nationwide ARCHIVOLTA quarterly and co-editor of the Nasza Politechnika monthly in Krakow. Chairman of the Wooden Architecture section of the Polish Academy of Sciences in Krakow.

O AUTORZE

Autor zajmuje się historyczną i współczesną architekturą drewnianą oraz murowaną. Publikuje także analizy i opinie nt. jakości form w architekturze współczesnej. Był redaktorem naczelnym ogólnopolskiego kwartalnika ARCHIVOLTA oraz współredaktorem miesięcznika Nasza Politechnika w Krakowie. Przewodniczący sekcji Architektury Drewnianej oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

Contact | Kontakt: pakurek@cyf-kr.edu.pl